

Osmanlı Sarayı için Dokunmuş Yer Yaygıları

Hülya TEZCAN*

ÖZET

Topkapı Sarayında ipekli yer yaygılarından oluşan önemli bir koleksiyon bulunmaktadır. Osmanlılarda halkın toplu olarak katıldığı zafer kutlamaları, şehzadelerin sünnet ve sultan hanımların evlilik düğünlerinde, yazlık göçlerde, savaşlarda, avlarda kurulan muhteşem çadırlar böyle ipekli yer yaygıları, perdeler, sedir örtüleri ve yastıklarla süslenirdi. Bu dokumalarda geleneksel halı ve kilim desenlerinin kullanıldığı görülür. İpekli dokumaya ayrıca kılaptan denilen altın ve gümüş alaşımlı tel katılarak zenginliği artırılmıştır.

Uşak halılarının şemalarını taşıyan ipekli yaygılar, Saray kilimlerinin deseninde olanlar, çengelli baklava şekilleriyle karakteristik geleneksel kilim deseninde olanlar vardır. Ayrıca Sakız Adası ve Tunus'un Osmanlı dönemi ipekli mefruşatı, son dönem Suriye, Hereke üretimi olan dokumalar tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Saray, ipek, yer yaygısı, perde, yastık.

Bu çalışmanın amacı; Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan ve 16 – 20. yüzyıl arasını kapsayan döneme ait ipekli dokunmuş, yer yaygıları, perdeleri ve mefruşatı tanıtmak ve üstün kalitedeki bu eserlerin mevcudiyetine bakarak halk dokumalarıyla kıyaslama imkânı sağlamaktır. Halkın yünle dokuduğu halı ve kilimlerle aynı desene sahip bu yaygıların dokumasına altın tel de katılarak değeri bir kat daha artırılmış-

* Doç. Dr., Topkapı Sarayı Müzesi, Padişah Elbiseleri ve Kumaş Bölümü Emekli Uzmanı, e- posta: hlytezcane@hotmail.com
Assoc. Prof. Dr. Retired Expert, Dept. of the Royal Cloths and Textiles, Topkapı Palace Museum

The Flat Weavings produced for the Ottoman Palace

ABSTRACT

The Topkapı Palace preserves an important collection of silk floor coverings. Magnificent tents were furnished with silk floor coverings, curtains, divan covers and cushions during the celebrations of Ottoman victories, the circumcision festivities of the princes, to which the entire populace participated, the summer migrations, military campaigns and hunting parties.

The traditional carpet and rug designs can be seen in these textiles. The silk weavings were further enhanced by the addition of the gold - and silver- wrapped thread known as *kılaptan*.

There are silk floor coverings in the design schema of Uşak carpets, with the design of Palace kilims, and with the characteristic kilim motif of the *çengelli baklava*, a diamond shape outlined with hooks. In addition, silk household textiles from Ottoman- era Chios and Tunus, late-era Syria and production from Hereke will be introduced.

Keywords: palace, silk, floor covering, curtain, cushion.

tır. Böylece saray dokumalarıyla Osmanlı dokumacılığının ulaştığı en üst seviye gösterilmeye çalışılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kumaş Koleksiyonunda, ipek ve kılaptanla dokunmuş, üstün kalitede bir grup yer yaygısı ve duvar askısı/perde bulunmaktadır. Bu dokumalarda halı ve kilim kompozisyon şemalarının tekstile uygulanmış olması dikkati çeker. Taşınması daha kolay ve gösterişli olan dokuma yaygılar sefer sırasında otağ-ı hümayunlarda (sultan çadırları) kullanılmak üzere hazırlanırdı. Bunun yanısıra sultanla-

rın yazlık saraylarında, av için gittiği yerlerde, düğünlerde kurulan otağlarda böyle yaygılardan istifade edilmiştir. Sultanların yaşamında önemli bir yer tutan çadırların pahalı kumaşlardan gösterişli ve süslü örtülerle tefriş edilmesine özen gösterilirdi. Çadır ve döşemeler Mehterhane-i Hayme denilen yerde yapılıp, muhafaza edilirdi. Sultanahmet'te bugünkü Tapu Dairesi yerinde faaliyet gösteren Mehterhane Kasrında, saraylar ve daire-i hümayunlar için; perdeler, nihaliler, ma'kadlar vs. döşemeler yapılırdı. Burada çalışanlara Mehteran-ı Hayme denirdi. Haymedûz, mehter ve şakird (yardımcı) olmak üzere 37 kişiydiler.¹

Sultanları düğünlerde düzenlenen çeşitli eğlenceleri seyrederken tasvir eden çok canlı minyatürlü yazmalarda ipekli mefruşatın kullanıldığı görülür.² Yazılı kaynaklar da Osmanlıların erken dönemlerinden itibaren çadırlarda dokuma yaygılar ve perdeler kullanıldığını kaydetmektedir. Yıldırım Bayezid'le (1389 – 1402) Timurlenk arasında geçen Ankara Savaşının (1402) Timur'un başarısıyla sonuçlanmasının ardından, Timur Bursa'yı yağma ettirmiştir. Semerkant'a götürdüğü pek çok savaş ganimeti arasında bol miktarda ipekli kumaşın da bulunduğu söylenir. Kaynaklar; özellikle Yıldırım'ın Bursadaki sarayından alınan ipekli bir çadır perdesinin on arşın büyüklüğünde, dikişsiz, nakışlarla işlenmiş, yekpare bir sanat eseri olduğunu kaydetmektedir.³

Osmanlı Sultanlarının çadır ihtiyacı için zaman, zaman Bursa tezgâhlarına ipekli kumaş siparişi verdikleri belgelerden anlaşılır. 1519 tarihli Yavuz sultan Selim'e (1512 – 1520) ait bir hükümde; "Hassa otağlarım için tafta hacet olup...geciktirmeden 4 top kırmızı, 3 top yeşil, 3 top sarı çifte tafta" isteği bildirilmektedir (Dalsar 1960: 277) . 1532 tarihinde Avusturya seferine giden Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520 – 1566) çadırını Celâlzade Koca Nişancı ayrıntılı bir şekilde anlatırken yer yaygılarından şöyle bahseder; "... serzîba sayebanlar kurulup, sahn-ı zemine lâtif ve münakkaş kıtalar ve harir(ipek) ve dibadan müzehhep ve masnu garip kalıçeler (halılar) döşenmişti.⁴

Otağ-ı hümayunların görenleri hayran bırakan ihtişamı yüzyıllar boyu sürüp gitmiş ve kaynaklara konu olmuştur. Zübdet-üt Tevârih'te, 1611 yılının Haziran ayı olayları arasında Sultan I. Ahmed'in (1603 – 1617) Davud Paşa yöresinde düzenlenen av ve av eğlenceleri için kurulan otağlar ve örtüleri an-

Foto 1. Uşak halısı deseninde dokunmuş yer yaygısı (TSM.13/1783)

latılmaktadır. Gönül açan bir yerde dünyayı gören bir yüksek tepe üzerinde bir çadır kurulmuştur.... İpleri ipektendir. Renk, renk kumaşlardan süslü bir kubbe kurulmuştur. Türlü sanatlarla işlenmiş perdesi, altın tellerle işlenmiş cibinliği, altın işlemeli ipek yaygısı rahat ve inayet sermayesidir.⁵

Çadırlara serilmek üzere hazırlanan yaygılar başlangıçta; uzun dikdörtgen, kareye yakın ölçülerde dokunurken, 19.yüzyılda zemine uygun biçimde yuvarlak olarak hazırlandıkları görülür. Yaygının merkezinde, çadır direğinin dikildiği kısımda yuvarlak bir delik açılan, son devir Hereke ürünü olan bu yaygılar Askeri Müzede Çadır Deposunda muhafaza edilmektedir.⁶

Halı ve kilime nazaran daha ince ve zayıf olan yer yaygıları çok ince ve iyi kalite olan Mısırdan gelen hasırlar üzerine seriliyordu. Topkapı Sarayında Harem odalarında hâlâ mevcut olan bu hasırların saraylara ait masraf defterlerinde; Mısırdan getirilen *alaca hasır* olarak adı geçmektedir.

Saray koleksiyonundaki mevcut yaygılar dört gruba ayrılabilir:

Birinci grup; Uşak halılarının kompozisyonlarını taşır, bu gruba ait üç örnek vardır. Birinci örnek; 425 cm uzunluk, 300 cm genişliğinde, yarısından ke-

¹ M. Z. Pakalın, "Mehterhane-i Hayme", "Mehterhane Kasrı", "Mehteran-ı Hayme" Maddeleri, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 1971, s. 449 – 450, 450 – 451, 446.

² TSMK. A.3593, *Surname-i Vehbi*, y.11a, 79b, 115b, 1720 tarihli.

³ F. Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960, s.25.

⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945, s.271

⁵ Bkz. O. Ş. Gökyay, "Zübdetü't Tevârih", *Tarih ve Toplum* 9 (Eylül 1984) İstanbul, s.210 – 216.

⁶ C. Çürük–E. Çiçekçiler, *Örnekleriyle Türk Çadırları*, İstanbul 1983, s. 22 – 26.

silmiş bir yer yaygısıdır (TSM.)13/ 1783). (Foto 1) Madalyonlu Uşak halılarına benzer bir kompozisyon şeması gösterir. Bir tam ve bir yarım madalyonu vardır. Tamamının 800 - 850 cm uzunluğunda ve üç madalyonlu olduğu anlaşılmaktadır. Birer metre eninde üç parçanın eklenmesinden meydana gelmiştir. Ham ipekten, düz dokuma tekniğinde, ayrıca beyaz kılaptanla üst yüzde atkı takviyeli olarak dokunmuştur. Zemin koyu mavi, madalyon ve bordür konturları kırmızı ipektendir. Madalyonun zemininde ve bordürdeki çiçeklerde sarı ve beyaz kılaptan kullanılmıştır. Köşelerde çeyrek madalyonlar yer almıştır. Madalyonların içi natüralist lâle ve ve karanfillerle doldurulmuştur. Madalyonun dışındaki kısım boş bırakılmıştır. Zemin deseninin etrafını üç bordür dolaşır. Ortadaki geniş olup, içini bir çiçek suyu dolaşır. 16.yüzyıl sonu, 17.yüzyıl başına ait Klâsik Osmanlı zevkini aksettiren bir eserdir. İlk defa Tahsin Öz tarafından yayınlanan eser, 1983 yılında açılan Anadolu Medeniyetleri Sergisinde ve katalogda yer almıştır. Daha sonra Muhteşem Süleyman adıyla Amerika, İngiltere, Almanya ve Japonya'yı dolaşan sergide yer almıştır.⁷Amerika sergisinin katalogunda bütüne tamamlanmış bir desen çalışması da yer almıştır.

İkinci örnek; 456 cm uzunluk, 128 cm genişliğinde, tek en olup, alt kısmı kesik bir ipek yolluktur (TSM.13/ 1536). Yolluğa ait iki kesik parça daha mevcut olup, bütünü tamamlarlar (TSM.13/1785, 1786). Yolluk; kırmızı zemin üzerine, yeşil renkle konturlu üç madalyona sahiptir. Madalyonların zemininde ve bordürdeki çiçeklerde sarı ve beyaz kılaptan kullanılmıştır. Biri geniş olmak üzere üç bordürlüdür. Bu yaygı birinci örnekle dokuma tekniği ve malzemesi itibarıyla çok benzer. Ancak kompozisyon şeması olarak Uşak halılarına daha yakındır. Köşelerdeki çeyrek madalyonlardan başka uzun taraflarda yarım madalyonlar yer almıştır. Madalyonların içi lâle ve karanfillerle doludur. Ayrıca bütün, yarım ve çeyrek madalyonların arası hiç boş yer kalmadan lâle ve karanfillerle doldurulmuştur. Bu yolluğun bir benzeri Washington DC.'de Textile Museum'da olup, çatmadandır. Bir köşe parçası kalmıştır. Bu parçadan yolluğun bütününe desenini çıkartmak mümkün olmuştur.⁸

Üçüncü örnek; ipekten yukardakine benzer bir yolluğa ait kesilmiş üç küçük parçadır. Yanyana geldiklerinde ancak bir bütünü yarından azını tamamlayabiliyorlar. (13/1805, 1806, 1791). (Foto 2) Yukardakinin aynı olmakla beraber; zemin kırmızısı, yeşil ve mavi renkler

Foto 2. Uşak halısı deseninde dokunmuş yolluk. (TSM.13/1791)

burada daha koyudur. Bu da 17.yüzyılda bu tür yer yaygılarının seri halde üretildiklerini açıklamaktadır.

İkinci grup; Osmanlı Saray grubu halı seccadeleleriyle saray kilimlerinin desen özelliklerini taşıyan kumaş seccadelerdir. Bu grupta iki seccade yer almaktadır. Birinci örnek; 200 cm uzunluk ve 120 cm genişlikte, kırmızı ipek zemin üzerine sarı (altın) ve beyaz (gümüş) telle desenlendirilmiş, düz dokuma tekniğinde dokunmuş nadir örneklerden biridir (TSM.13/1537). (Foto 3) Mihrap nişinin yuvarlak dilimli konturu siyahla belirtilmiştir. İçi Osmanlı saray kilimlerinde kullanılan kaydırılmış eksen üzerinde sonsuza giden sümbül dallarıyla doludur. Seccadenin yedi bordüründen ortadaki geniş olup; yeşil zemin üzerine kırmızı kıvrık yapraklı ve diyagonal kıvrımlar arasında kırmızı, mavi, beyaz renklerden oluşan iri çiçek motiflidir. Bu bordür Osmanlı saray halıları grubuyla benzerlik gösterir. Osmanlı dokumalarının bir özelliği olarak konturlar belirgindir, ana motif detaylar arasında açık olarak seçilir. 17.yüzyılın başlarına ait olan seccade tarafımızdan yayınlanmış, daha sonra Anadolu Medeniyetleri Sergisinde⁹ ve Uluslararası XI. Halı Kongresi kapsamında Topkapı Sarayında açılan seride sergilenerek katalogda yer almıştır.¹⁰

⁷ T. Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri II*, İstanbul 1951, Levha LXIII; Filiz Çağman, *Anadolu Medeniyetleri (Selçuklu/Osmanlı) III*, İstanbul 1983, s.246, E.235; Esin Atıl, *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*, National Gallery of Art, Washington DC. 1987, s. 217, K. 150.

⁸ Atıl 1987, s.218, Kat No. 151.

⁹ H. Tezcan "Topkapı Sarayındaki Halı Seccadeler", *Türkiyemiz* 38 (1982) İstanbul, s. 20 – 26 (İng. Özeti s.44 – 45), s.21; Çağman 1983, III, E.237.

¹⁰ H. Tezcan, "Topkapı Sarayı Müzesindeki Kumaş ve Halı koleksiyonu: Döşemelik, seccade ve diğer mefruşattan seçme örnekler", *Topkapı Sarayı Müzesi Döşemelikler, XI. ICOC Uluslararası Halı*

Foto 3. Bitkisel desenli yünle dokunmuş Osmanlı Saray kilimlerinin ipekle dokunmuş örneği. (TSM.13/1537)

Foto 4. Osmanlı kumaş literatüründe "dolaşma nakış" olarak geçen desende, kemha tekniği ile dokunmuş seccade (TSM.13/1538)

Foto 5. Geleneksel kilimlerin çengelli baklava desenlerini taşıyan ilikli kim tekniğinde dokunmuş ipek yolluk. (TSM.13/1543)

İkinci örnek; 250 cm uzunluk ve 140 cm genişlikte, koyu kırmızı zemin üzerine sarı (altın) kılaptanla karanfil desenli bir seccadedir (TSM.13/1538). (Foto 4) Kemha tekniğinde dokunmuş seccadenin kompozisyon şeması itibarıyla Osmanlı Saray Halıları ve Kilimleriyle doğrudan benzerliği yoktur. Kaynaklarda dolaşma nakış olarak geçen, sağlı, sollu karanfillerin bağlandığı dalgalı, paralel hatlı kompozisyonuyla daha çok kaftanlık kumaş desenleriyle benzerlik gösterir. Dilimli mihrap kemerinin konturu, sarı telli zemin üzerine birbirine bağlı rumilerden oluşan bir su ile doludur. Mihrap nişi mavi konturlu, birbirine paralel dalgalı hatlar ve bunlara bağlı bir sağa bir sola dönük karanfiller ile doldurulmuştur. Mihrabın ortasından sarkan kandil bu dizileri bozmaktadır. Üç bordürlü seccadenin ortadaki geniş bordürü birbini takip eden üçlü süsen buketleriyle, kenardaki ince bordürler ise kıvrımlı yaprak çiçek suyu ile doludur. Aynı dönem Hint dokumalarıyla da dikkat çekici bir ben-

Kongresi kapsamında Topkapı Sarayı Müzesi, Eski Seferli Koğuşunda açılan Sergi Kataloğu, (19 Nisan – 21 Mayıs 2007) İstanbul, s. 23 – 30, s. 38, K.3 (Sibel Alpaslan Arça).

zerlik gösteren ve 17. yüzyıla tarihlenen bu seçkin eser yayınlanmıştır.¹¹

Üçüncü grup, İpek ve kılaptanla dokunmuş ve çengelli baklavalara şeklinde kilim desenleri taşıyan yaygılardır. Bu grupta yer alan iki örnekten birincisi; 432 cm uzunluk ve 134 cm genişlikte ipek bir kilimdir (TSM. 13/1543). (Foto 5) İpek ve kılaptanla kilim motifleriyle kilim tekniğinde¹² dokunmuştur. Kırmızı zemin üzerine etrafına çengelli baklavalara sıralanmıştır. Merkezdeki daha iri baklavanın etrafında, beyaz kılaptanla dokunmuş küçükleri yoğunlaşmıştır. Yaygı dört bordürlü olup, ortadaki daha geniş ve kilimlerde pek rastlanmayan fıstık içi yeşilidir. İnce bordürlerdeki kademeli konturlu yatay "S" motifleri de kilimlerin karakteristik unsurlarıdır. Yün kilimlerle çözgü sıklığı karşılaştırıldığında ipek kilimin 1 santiminden 11 çözgü geçerken bu sayı yün kilimlerde 3-4'e düştüğü gözlenir. Güney Anadolu yöresinin yün kilimlerinin özelliklerini taşıyan bu ipek kilim, 18.yüzyıl sonu, 19.yüzyıl başına ait olarak tarihlenir.

İkinci örnek; her biri 436 cm uzunluk ve 120 cm genişlikte olan iki ayrı kanat yaygıdır (TSM. 13/1531, 1532). Koyu kırmızı ipek zemin üzerine beyaz kılaptanla desenli olup, kanatlar karşılıklı olarak birleştirildiklerinde bir bütünü tamamlarlar. Ortada büyük iki tarafında daha küçük olmak üzere kademeli konturlu baklavalara sıralanır. Baklavalara aralarındaki boşluklarda karşılıklı üçer iri daire yer alır. Yuvarlakların arası hiç boş yer bırakılmadan küçük geometrik şekillerle doldurulmuştur. Bordür dört parçalı çiçeklerle doludur. Bordürün dışında, genişçe kırmızı zemin kumaşından boş bir saha bırakılmıştır. Baklavalara ve zemin dolgusu dışında kilim desenleri ve tekniğiyle hiçbir ilgisi olmayan yaygı bu türün tek örneği olup, 19.yüzyılın başına tarihlenir.

Dördüncü grup, doğrudan yaygılarla ilgili değildir. Çadırların içinde duvarlara asmak veya bölmeleri ayırmak için kullanılan örtülerdir. Uzun kenarlarında madeni askı halkaları hâlâ mevcut olan bu dokumalar üç veya daha fazla endeki kumaşın birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu gruba dâhil üç örneğin özelliği; sütunlara dayanan kemerlerle bölümlere ayrılmış olmalarıdır.

Birinci örnek; 725 cm uzunluk ve 360 cm genişlikte olup, 120 cm eninde üç parçanın eklenmesinden meydana gelmiştir (TSM.13/1782). (Foto 6) Zemin patlıcan moru renginde, etrafı fıstığı yeşil renkli geniş bordürlü perde, düz dokuma tekniği ile dokunmuştur. Mor zemin, düz hatlı, sivri kemerli, dokuz derin nişe ayrılmıştır. Nişler aralıklı, konturları çiçek suludur. Nişlerin dar araları ve üstteki kemer

Foto 6. Mihrap nişleriyle bölümlere ayrılmış bir desen gösteren ipekli duvar perdesi/askısı (TSM.13/1782)

Foto 7. Sakız Ada'sının kendine has ipekli kemha dokumasından Osmanlı zevkine uygun bir seccade (TSM.13/1525)

boşlukları natüralist lâle ve karanfillerle doludur. Çiçekler beyaz kılaptan konturlu, ince beyaz dallar ve yeşil yapraklar arasında yer alır. Ana bordürde; kıvrık dallar arasında kılaptanla belirtilen bitkisel motifli su ve iki tarafındaki ince çiçek sulu bordür birinci grubun ilk örneği ile benzer. Perde desen özellikleri ve dokuması ile 17.yüzyıla tarihlenir.

¹¹ Öz 1951, Lev. LII; Tezcan 1982, s.23; Tezcan 2007, s.108 – 109, K.35

¹² B. B. Acar, *Kilim, Cıçım, Zili, Sumak, Türk Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul 1982, s.47, Desen 3.

İkinci örnek, 780 cm uzunluk ve 360 cm genişlikte olup, dokuz parçanın eklenmesiyle meydana gelmiştir (TSM. 13/1781). Kırmızı ipek zemin üzerine beyaz kılıptanla desenlendirilmiştir. Mihrap nişleri mimari şeklinde verilmiştir. Burmalı sütunlara dayanan muntazam yuvarlak dilimli kemerlerin ortasından birer kandil sarmaktadır. Sütun başlıkları ve kaideleri gerçeğe uygun olarak dokunmuştur. Her sütun başlığının üzerinde bir kökten çıkarak boşlukları dolduran lâle ve karanfiller vardır. Kemerlerin üzerinde kumaşın zemini, düz olarak bir bordür halinde bırakılmıştır. Burada muntazam aralıklarla sıralanmış, yan yana bir lâle sırası vardır. Burmalı sütunlar ayrıca dokunup, zeminde buldukları yere dikilmiştir. Böylece hem ek yerleri gizlenmiş, hem de ek yerlerinde örtüye direnç kazandırılmış, iki sütun arasının dik ve gergin kalması sağlanmıştır. Perde; bir taraftan lâle, karanfil gibi bitkisel motiflerle Klâsik Osmanlı zevkinin geç devirdeki görüntülerini sergilerken, diğer taraftan mimarî tarzının süslemesi Batı etkilerini göstermektedir. Perde 18. yüzyıl sonu, 19.yüzyıl başına tarihlenir.

Bu perdenin 612 cm uzunluk ve 261 cm genişliğindeki çok yakın bir benzerinde aynı kompozisyon şeması tekrarlanmıştır (TSM. 13/1779). Fakat burada sütunlar yeşil zeminlidir. Kemer başlangıcı hizasından kesilen perdenin mihrap tepelerinden sarkan kandillerinin ancak şişkin karınları kalmıştır. Perde bu kısımdan kıvrılarak içinden ip geçirilmek suretiyle ikinci defa kullanılmıştır.

Bu gruplar dışında, Osmanlı Sarayını dışardan besleyen dokuma merkezlerinden Sakız Adası (Tezcan 2007: 23 – 30), Halep, Şam, Lübnan, Tunus¹³ dokuma ürünlerinin en güzel örnekleri Topkapı Sarayı Koleksiyonunda yer alır. Sakız Adası ipeklileri, genellikle Sakız kemhaları olarak tanınmıştır. Bunlar, ekstra bağlantı çözümleri olmayan, bağlantıların dörtlü gruplar halinde zemin çözümleriyle yapıldığı dokumalardır. Çözümler hem zemin örgüsünü işleyip, hem ön yüzde takviye atkılarını bağladığı için desen iplikleri kumaşın arkasında yüzer. Zemin atkısı genellikle ipek değil, pamuktur. Atkı sıklığının da 1 santimde 14 adet olması dokumanın gevşek olmasına sebep olmuştur. Sakız ipeklileri bağlantı çözümlü ve ekstra takviyeli Osmanlı kemhalarından daha düşük kaliteli olup, 18. yüzyılda Osmanlıların önemli ihraç ürünleri arasındadır. Adada Osmanlılardan önce de 15.yüzyılın başlarından itibaren Cenevizlilerin kurduğu ipekli dokumacılık vardı. Osmanlıların adayı ele geçirmeleriyle (1566), mevcut yerel karakterlere Osmanlı desenleri de girmiş böylece başkent ve yerel zev-

kin karışımıyla yeni bir desen anlayışı oluşmuştur. Örneğin geniş, düz çizgili bordürlerin köşelerde keşilmesiyle meydana gelen kareler ve içindeki çiçekler Batı karakterindeyken, bordürlerde akan bordür suyu, mihrap şeması veya zeminin ortasındaki sekizgen form Osmanlı zevkini yansıtır.

Sakız ipeklilerinden birinci örnek 167 cm uzunluk ve 127 cm genişlikte, kareye yakın, ortasında dilimli bir merkezi madalyona sahip yer yaygınsıdır (TSM.13/1550), (Tezcan 2007: 62). Kırmızı atlas zemin üzerine sarı kılıptan, fıstık içi yeşil ve mavi renkle dokunmuştur. Yerel özelliklerin Osmanlı zevkiyle bütünleştiği güzel bir dokumadır. Dokumanın arkasında sol köşede yer alan Gümrük damgasında, M.1746'da dokunduğunu gösteren "Damga-i Sakız sene 1160" yazılıdır.

Sakız ipeklilerinden ikinci örnek 175 cm uzunluk ve 111 cm genişlikte, Osmanlı zevkine uygun bir seccadedir (TSM.13/1525) (Foto 7), (Tezcan 2007: 68). Mor zemin üzerine mavi, beyaz, sarı renkli kılıptanla dokunmuştur. Dilimli mihrap nişi Osmanlı karakterinde olmasına rağmen, bordürler, köşe dolgularındaki çiçekler yerel zevki yansıtır.

Sakız ipeklilerinden üçüncü örnek 188 cm uzunluk ve 125 cm genişlikte, Osmanlı zevkinden çok yerel zevki aksettiren bir seccadedir (TSM.13/1539) (Foto 8), (Tezcan 2007: 66). Kırmızı zeminli seccadenin zeminini üç kemerli nişin taşıdığı, stilize edilmiş kubbeli bir mimari doldurur. Dokumanın arkasındaki

Foto 8. Sakız Adası'nın kendine has ipekli kemha dokumasından Ada deseniyle dokunmuş seccade (TMS.13/1539)

¹³ H. Tezcan, "Topkapı Sarayı Koleksiyonundaki Tunus Perdeleri", *Ev Tekstili 6* (1995), s. 8 – 12.

Foto 9. Sakız Adası'nın kendine has ipekli kemha dokumasından Osmanlı zevkine uygun bir yolluk. (TSM.13/1572)

Gümrük damgasında, M.1748'de dokunduğunu gösteren "Damga-i Sakız sene 1162" yazılıdır.

Sakız ipeklilerinden iki adet yolluk vardır. Bunlardan ilki 361 cm uzunluk ve 132 cm genişlikte, krem rengi zemin üzerine, sarı, mavi, yeşil ve nohut renkli ipek ve kılaptanla dokunmuş, daha çok Osmanlı zevkini yansıtan bir yolluktur (TSM.13/1572) (Foto 9), (Tezcan: 74). Ana zemin, belirli aralıklarla sıralanmış oniki kollu üç yıldız ile aralarında yer alan konturları dilimli, oval, salbekli madalyonlara sahiptir. Madalyonların iç dolgusu merkezden çevreye doğru dönerek yerleştirilmiş lâle motifleridir ki; bu şema Osmanlı karakterindedir.

Sakız ipekli yolluklarından ikincisi 471 cm uzunluk ve 120 cm genişlikte, koyu sarı zemin üzerine, sarı, mavi, yeşil ve pembe renkli ipek ve kılaptanla dokunmuş, daha çok Batı zevkini yansıtan bir yolluktur (TSM.13/1591) (Tezcan 2007: 64). 1744 yılında adaya Fransızların göç ettiği bilinmektedir (Tezcan 2007: 27). Yolluğun ana zeminini konturlarını rumilerin teşkil ettiği, birinden diğerine açılan baklava şeması doldurur. Rumilerin konturlarında görülen küçük kareli dolgularla madalyonların içinde görülen çok ince karelerle yapılan dolgular Osmanlı sanatına yabancıdır. Bu belki de o sıralarda ipekli dokumacılıkta yıldızı parlayan Lyon ipeklilerinin taklit edildiği bir örnektir. Muhtemelen Fransızların adaya göçünden sonra üretilmiş olmalıdır.

Son olarak saray koleksiyonunda bulunan, fazla bilinmeyen bir grup eğer ve at örtüsü vardır ki; ipekli kilim geleneğini devam ettirir. 19.yy sonu, 20.yy başlarında bu dokumaların giderek yaygınlaştığı ve çeşitlendiği mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Dokumalarına kılaptan katılmış bu eğerlerle aynı özellikleri taşıyan yer yaygıları, minderler, perde ve koltuk döşemeleri, sofra örtüsü takımları, kitap cildi ve terlik yüzü, para kesesi, gibi örnekler bulunur. Bu grubun en belirgin özelliği her parçanın tezgahta ayrı ayrı dokunmuş ve desenin parça içinde tamamlanmış olmasıdır. Örneğin; Dolmabahçe Sarayının Lihye-i Saadet Odasının mefruşatı; perdeleri ile takım olan bir oturma sis-

Foto 10. Dolmabahçe Sarayı'nın Lihye-i Saadet Dairesi'nin mefruşatından bir örnek. İpek ve kılaptanla kilim deseninde dokunmuş bir kanepe.

Foto 11. Merkezinde Arap harfleriyle "Lübnan" yazılı yastık, dokunduğu yeri göstermesi bakımından önemlidir. (Özel Koleksiyon).

teminin döşemeleri böyle özel dokumalardır. (Foto 10) Aynı renklerin ve tekniğin uygulandığı mefruşatta; perdelerde yollu desen, oturma sisteminde baklava şekillerinin kullanılması farklı desenle bir bütünlük yaratıldığını gösterir. Bu grubun menşeyi ve tarihi hakkında ipucu veren ipek kilim tekniğinde dokunmuş kare şeklinde küçük bir yastık, bir özel koleksiyonda bulunmaktadır. Krem rengi zemin üzerine etrafını çeviren iki düz bordürün içi küçük çiçekler ile doludur. Ana zeminin ortasında yer alan onaltı kollu yıldızın güllerle çevrili merkezinin ortasında Osmanlıca "Lübnan" yazısı dokumanın menşeyini göstermesi bakımından önemlidir.(Foto 11)

Topkapı Sarayında muhafaza edilen ipekli kilim tekniğinde dokunmuş eğerlerde, oturma yeri, iki yan, arka ve tabanca kılıflarında aynı malzeme ve teknik kullanılarak beş farklı desen uygulanmıştır. Eğerlerden birinde (TSM. 36/1417) (Foto 12) iki yandan sarkan tabanca kılıflarından birinin üzerinde bulunan H.31 Mart 1310 (M.1896) tarihi bu dokumaların tarihlenmesinde yol gösterici olmuştur.

Foto 12. İpek ve kılaptanla dokunmuş tabanca kılıfı, eser tarihli olması bakımından önemlidir (H.1310/1896), (TSM.36/1417)

İpekli kilim dokumalardan seçilen bir diğer örnek, Dolmabahçe Sarayında muhafaza edilen bir seccade olup, 220 cm uzunluk ve 135 cm enindedir. Saray kayıtlarına Lübnankârî olarak geçen eser krem rengi zemin üzerine, mavi, sarı, mor ve sarı kılaptanlı tel ile dokunmuştur. (64/1962). Ana zeminde iki sütunun taşıdığı dilimli bir mihrap nişi yer alır. Mihrap nişini altına bir vazodan çıkan çiçekler, üstte mihrap kemerinden sarkan üç sarı kandil doldurur. Seccadede abartılı bir bezeme hakimdir. Barok kıvrımlı çerçeve, dival işleme görünümünde dokunmuş uzun kıvrık dallar arasında renkli çiçekler, ilk bakışta dikkati çeker.

Yıldız Sarayı Kütüphanesinden çıkan bir kitap cilt kapağının da üstündeki Abdülhamit (1876 – 1909) tuğrasıyla ipek kilim dokumalar içinde özel bir yeri vardır. Bugün İstanbul Büyükşehir Belediye Müzesinde bulunan eser (Env. 4457) (Foto 13) 25 cm uzunluk ve 15 cm enindedir. Cildin 5 cm genişliğindeki sırtında Arapça "Şerh el Mecelle 2" yazılıdır. Mavi renkli telli zemin üzerine beyaz telle dokunmuş cildin ön kapağında sultanın tuğrası, arka yüzünde Barok çerçeveli bir şemse içinde ay-yıldız motifi işlenmiştir. Her iki kapağın etrafı pembe ve kırmızı rengin tonlarıyla dokunmuş güllerle çevrilidir. Güllerin yaprağı, Barok çerçeve, seccade de olduğu gibi dival işleme görünümünde dokunmuştur.

Genellikle; Halep, Şam, Lübnan gibi merkezlere maledilen bu dokumaların seçkin örneklerinin Topkapı Sarayı koleksiyonunda ve Dolmabahçe ile Yıldız Sarayı eşyaları arasında bulunması, tuğralı parçaların mevcudiyeti, bu merkezlerin yanı sıra saray için üretim yapan İzmit Hereke ve /veya İstanbul Feshane fabrikalarında da üretilmiş olabileceğini düşündürür.

Sonuç olarak; verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Sarayı için halı ve kilim desenlerinden yararlanılarak ipek ve kılaptanla yer yaygıları, namaz-

Foto 13. Sultan II. Abdühamid tuğralı, ipek ve kılaptanla dokunmuş cilt kapağı. (İst. Büyükşehir Bel. Müz. No . 4457)

lıklar, yolluklar ve duvar askıları dokunmuştur. Sarayların tefişlerine ait masraf defterlerine bakıldığında, sarayın bir halk sanatı ürünü olan yün kilimlere fazla rağbet etmediği görülür. Ancak kilim ve halı desenlerinin bazen aynı teknikle bazen kumaş tekniğinde, ipek ve kılaptan gibi zengin malzemeyle dokunmuş örneklerinin kullanıldığı mevcut eserlerden anlaşılır. Avrupa ve Amerika müzelerine bakıldığında; nihali ve yollukların çatma örneklerine de rastlanır. İşleme yaygı ve perdelerin de örnekleri çoktur. Bütün bu örnekler saray için bu tür yer yaygılarının ne kadar çok çeşit ve zenginlikte yapıldığını da ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Atıl, Esin (1987), *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*, National Gallery of Art, Washington DC.
- Balpınar Acar, Belkıs (1982), *Kilim, Cıcim, Zili, Sumak, Türk Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul.
- Çağman, Filiz (1983), *Anadolu Medeniyetleri (Selçuklu/Osmanlı) III*, İstanbul.
- Çürük, Cenap – Çiçekçiler, Ersin (1983), *Örnekleriyle Türk Çadırları*, İstanbul: Askeri Müze Yayınları.
- Dalsar, Fahri (1960), *Bursa da İpekçilik*, İstanbul.
- Öz, Tahsin (1951), *Türk Kumaş ve Kadifeleri II*, İstanbul.
- Pakalın, Mehmed Zeki (1971), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Cilt I, II, III.
- Tezcan, Hülya (1995), "Topkapı Sarayı Koleksiyonundaki Tunus Perdeleri", *Ev Tekstili 6, İstanbul*.
- Tezcan, Hülya (1995), "Sakız Adasının Osmanlı Devri İpekli-leri", *Ev Tekstili 7, İstanbul*.
- Tezcan, Hülya (2002), "Silk Kilims, Saddles and other Covers Woven for the Palace" The First International Seminar on Traditional Carpets and Kilims in the Muslim World: Past, Present and Future Prospects. *Proceedings of the International Seminar held in Tunis 19 – 25 November 1999*, İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Tezcan, Hülya (2007), "Topkapı Sarayı Müzesindeki Kumaş ve Halı koleksiyonu: Döşemelik, Seccade ve diğer mefruşattan Seçme Örnekler", *Topkapı Sarayı Müzesi Döşemelikler, XI. ICOC Uluslararası Halı Kongresi kapsamında Topkapı Sarayı Müzesi, Eski Seferli Koğuşunda açılan Sergi Kataloğu*, 19 Nisan – 21 Mayıs, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1945), *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara.